

**Negalėtumėte pasakyti, kokia maždaug mūsų vėliava?
Satyriniai laisvės vaizdiniai 1989 m. Šluotos žurnale
kaip atgimstančios tautos autoironija**

Modestas GRIGALIŪNAS
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: „Šluota“, satyra, juokas, karikatūra, laisvė, laisvės sampratos, išsilaisvinimas, Atgimimas, Nepriklausomybė.

Įvadas

Sovietmečio juoko kultūra, kurią galima būtų skirstyti į oficialųjį ir neoficialųjį humorą, atliko iš esmės skirtingus vaidmenis to meto visuomenėje: *anekdotai*, pasakojami privačioje erdvėje, veikė kaip tam tikras apsaugos, socialinės įtampos mažinimo, netgi nerefleksyvios rezistencijos mechanizmas politinės kritikos požiūriu, o oficialioji satyra (*karikatūros, satyrinė periodika ir literatūra, agitbrigados, humoristinė estrada* ir pan.) kūrė priešingus, su visuomenės indoktrinacija sietinus efektus. Oficialusis humoras buvo glaudžiai susietas su propagandos uždaviniais ir sovietinės visuomenės piliečio, piliečio-komunisto konstravimo siekais ir todėl įgijo paradoksalų vaidmenį (M e s r o p o v a 2012). Jei *neoficialioji* juoko sfera (bachtiniškoji liaudies kultūra) yra sietina su *utopiniu* (V i d u g i r y t ė 2012) išsilaisvinimu ir vidine rezistencija (pvz., rusų akademiniame mintyje – *культура смеха*: Michailo Bachtino, Levo Karasevo ir kt. darbai), tai *oficialioji* (aprobauta, publikuojama, spausdinama) satyra įtraukia skaitytojus, žiūrovus, klausytojus į indoktrinuoto juoko sferas, kuriose sovietmečiu vyravo kasdienybės motyvai: šaipymasis iš ūkiškumo stokos, žmogiškųjų ydų, biurokratizmo ir pan. Oficialiosios satyros uždaviniai – pašiepiant kasdienybės trūkumus (o tai būdinga apskritai satyrai kaip *žanrui*), kurti įvairiapusiškai tvarkingą, ideologiškai angažuotą visuomenę (sovietinės satyros bruožas) – kūrė ir savitą *laisvės, išsilaisvinimo* sampratą. Išsilaisvinimas per juoką – tai būdas atitrūkti nuo kasdienybės, kurioje nuolatos trūksta būtiniausių buities dalykų (apie pastarąją, kaip ir apie išmoningus buitinio išgyvenimo būdus, rašo Nerija Putinaitė (2007), akcentuodama išgyvenimui sovietmečiu būtiną *kūrybingumą*) ir kuri yra pažymėta specifiniais socialiniais santykiais (klientalizmu, biurokratija, *blatu*, nomenklatūriniu dominavimu ir t. t.).

Kone visą XX a. antrąją pusę Lietuvoje leistas dvisavaitis satyrinis žurnalas *Šluota* (nuo 1956 m. leido LKP CK leidykla), galima sakyti, buvo patekęs į šio *juoko paradokso*, kaip tai vadina Karasevas (1996), sąpaštus: gilinantis į žurnalo turinį ir analizuojant negausius *Šluotos* tyrinėtojų darbus (pvz., K l u m b y t ė 2011, 2012), akivaizdžiai matyti, kad šis žurnalas tiek tiesiogiai įgyvendino sovietinės

satyros uždavinius, tiek atliepė visuomenėje gyvavusius vidinio išsilaisvinimo lūkesčius. Svarbi žurnalo turinio dalis visada buvo skaitytojų laišakai, kuriuose piktinantis vienokiomis ar kitokiomis socialinėmis, ūkinėmis, buitinėmis negerovėmis buvo ne tik sprendžiamos kasdienės (absurdiškos) problemos, tačiau ir juoku pasiekiamas filosofinis *išsilaisvinimo*, socialinės įtampos *sumažinimo*, *vidinio palengvėjimo* efektas regint „kaltųjų“ „atgailą“, negerovės išviešinimą, pasišaipymą iš jos. Dėl šios priežasties *Šluota* netgi buvo suprantama kaip *bendruomeninės (pilietinės) žiniasklaidos* (angl. *grass-roots media*, Klumbytė 2011, 2012) atitikmuo, nors šis šiuolaikinis žiniasklaidos ir komunikacijos mokslų terminas mažai ką turi bendro su sovietmečio žiniasklaidos specifika.

Tačiau reikia pastebėti, kad XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje *Šluotoje* jau gali būti regimi ne tik filosofinio ir numanomo, tačiau ir (*geo*)*politinio išsilaisvinimo* motyvai, tiesiogiai susiję su Sąjūdžio veikla ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo siekiais. Šis specifinis laikotarpis žymi ironiškas nacionalinio išsilaisvinimo refleksijas satyrinėje periodikoje ir akivaizdų *Šluotos* turinio išlaisvėjimą. Šios refleksijos, *Šluotoje* daugiausia tiesiogiai susietos su nauja Lietuvos sociopolitine, ūkine, buitine kasdienybe, ir yra šio straipsnio objektas. Straipsnio tikslas – identifikuoti specifinius laisvės vaizdinius 1989 m. *Šluotos* žurnale ir nustatyti humoristinio laisvės diskurso kryptis, siekiant nusakyti sovietmečio pabaigos lietuviškosios kintančios satyrinės periodikos impulsus. Specialus tyrimo laikotarpis – 1989 m. – yra pasirinktas atsižvelgiant į Lietuvos išsilaisvinimo chronologiją ir laikomas tinkamu ieškoti specialių, kitokių nei *Šluotoje* galėjo būti įprasta, laisvės sampratų.

Verta pažymėti ir tai, kad specifinis, humoristinis laisvės, išsilaisvinimo vaizdavimas *Šluotoje* turi būti siejamas ir su atitinkamu humoristinio diskurso, kuris 1989 m. jau buvo gana intensyvus ir visuomenėje mėgstamas, kontekstu – ne vien tik *Šluota* formavo ironiškausias tautos autorefleksijas. Prie to prisidėjo ir kita satyrinė periodika (pvz., *Kranklys*, leistas 1989–1992 m., red. Leonas Kiauleikis; *Kuntapolis*, leistas 1990–1991 m., red. Česlovas Valadka; *Titnagas*, leistas 1989–1993 m., red. Amalijus Narbutas; *Ūpas*, leistas 1989–1992 m., red. Aleksas Dabulskis; ir kt.), *humoristiniai skyreliai*, *karikatūros kasdienėje spaudoje*, *humoristinė estrada* (pvz., dueto „Du Artūrai“ pasirodymai ir kt.), *humoristinė audiovizualinė produkcija* („Šėpos teatras“, 1988–1992 m., rež. Gintaras Varnas; šiek tiek vėliau – „Bentški šou“, kurtas iki pat 1995 m., dar vėliau, 1992–1999 m., – „Radioshow“) ir kt. Pastaroji humoristinė produkcija, kurios kūrimo laikotarpis nors ir nesutampa su šio straipsnio tyrimo laikotarpiu, Lietuvoje buvo ypač populiarūs ir prisidėjo prie tautos įpročių, kompleksų ir ydų išjuokimo, tačiau tai jau kito darbo objektas.

1. *Šluotos* humoro santykis su socialinėmis juoko teorijomis: temos iširtumo klausimas

Analizuojant humoro vaidmenį piliečio-komunisto kūrimo procese sovietmečiu, pažymėtina, kad Sovietų Sąjungoje humoras ir satyra, kaip jau minėta straipsnio įvade, veikė tiek kaip paramos, tiek kaip pasipriešinimo komunistiniam režimui instrumentas. Kaip propagandos dalis, humoras buvo pasitelkiamas skleisti socialis-

tinės ideologijos idėjas ir siekiant pasišaiptyti iš įvairių visuomenės nukrypimų nuo oficialios partijos palaikomos sociopolitinės linijos (M e s r o p o v a 2012). Tarp populiariausių sovietinės satyros temų objektų buvo įvairūs socialiniai reiškiniai, trukdę socialistinės valstybės progresui – alkoholizmas, biurokratija, juodoji rinka, blatas ir t. t. – bei imperialistų, kapitalistų, užsienio priešų kritika. Lygiai tokios pačios satyros temos buvo būdingos ir lietuviškajam satyros žurnalui *Šluota*. Antropologiniu požiūriu bene pirmoji pastaraisiais metais šį žurnalą ir jo įtaką Lietuvos visuomenei pradėjo tirti JAV dirbanti mokslininkė Neringa Klumbytė (2011, 2012), kuri šiuose tyrimuose taiko gal šiek tiek netikėtą etnografinių lauko tyrimų prieigą. Čia dėmesys skiriamas galios, subjektyvumo ir juoko tarpusavio priklausomybei (K l u m b y t ė 2011) ar juoko ir valstybės apibrėžiamos etinės piliečių elgsenos idealų santykiui (K l u m b y t ė 2012). Mokslininkė teigia, kad kol oficialiais dienraščiais šalyje buvo daugiausia nepasitikima, *Šluota* buvo suprantama kaip piliečių žiniasklaida, ir taria, kaip oficialiai sankcionuotas socialistinis humoras virsdavo nuoširdžiu skaitytojų juoku bei kaip tarp valdžios, žurnalo leidėjų ir skaitytojų buvo kuriamas politinis dialogas. Klumbytė (2011) teigia, kad oficialusis *Šluotos* humoras negali būti lengvai nusakomas kaip pasipriešinimo ar paramos režimui forma ir kad galios diskursas žurnale niekada nebuvo monologinis ar hegemoninis – priešingai, jis buvo situacinis, kontekstinis ir nuolat kintantis. Juokas ištrynė griežtas skirtis tarp valstybės ir piliečio, viešojo ir privataus sektoriaus. 2012 m. publikacijoje Klumbytė šias nuostatas papildė teiginiais, kad oficialusis juokas sovietmečiu vis dėlto suponavo ir oficialiąsias etinės elgsenos vertybes. Juokas buvo priemonė įtikinti visuomenės narius jų individualia atsakomybe sociumui, pilietinio sąmoningumo, sąžiningumo, pagarbos kitiems, kuklumo ir pan. savybių svarba, veikė kaip galingas instrumentas kurti sovietinę tapatybę (K l u m b y t ė 2012). Tačiau piliečiai juoko suponuojamas vertybes perinterpretavo ir pritaikė savo kasdienybei, kurią Putinaitė (2007) sieja su, pvz., išmoningomis išgyvenimo ir prisitaikymo strategijomis.

Kaip sovietmečio *Šluotos* humoras siejasi su socialinėmis juoko teorijomis ir tyrimų tradicijomis? Šias sąsajas išvelgti nėra lengva. Kalbėdama apie juoko tyrimus, Inga Vidugirytė (2012) skiria tris humoro tyrimų tradicijas – *anglosaksiškąją, europietiškąją* ir *rusiškąją*. Anot jos anglosaksiškoji tyrimų tradicija labiausiai akcentuoja pačią *humoro* sąvoką, čia ypač daug tyrimų atliekama JAV. Europietiškojoje tradicijoje humoras suprantamas kaip speciali, individuali pasaulėžiūra, atlaidus ir pakantus netobulos tikrovės reflektavimo būdas, o rusų juoko tyrimų mokykla, sietina su tokiais vardais kaip Michailas Bachtinas, Vladimiras Proppas ar Leonidas Karasevas, pasižymi juoko kultūrinių funkcijų tyrimais, konstruojančiais ir pačią *juoko kultūros* paradigmą (V i d u g i r y t ė 2012). Lietuvių kultūros tyrinėjimuose juoko kultūros sąvoka nėra išvirtinusi, tačiau su juoku susiję tyrimai yra atliekami. Kaip teigia Vidugirytė (2012, 13), paprastai lietuviškojoje tradicijoje juoko kultūros reiškiniai atsiduria bendresnio pobūdžio – tautosakos, literatūros žanrų, dramos, teatro – tyrimuose. Aukštesniu lygmeniu jie nesusiejami, todėl bendro juoko kultūros paveikslas neturime. Vidugirytės nuostatas papildė ir spalvingas

Jūratės Kavaliauskaitės teiginys, akcentuojantis, kad nors humoro vaidmeniu politikoje yra domimasi nuo seno, Lietuvoje ši tema „tebėra neišvaikščioti tyrai. <...> Bibliotekų senųjų ir retųjų spaudinių skyriuose dūla tarpukario satyrinė Lietuvos ir lietuvių išėivių spauda, sovietmečio žurnalo ‘Šluota’ numeriai, taip pat laikraščiuose, žurnaluose publikuota ir tebepublikuojama „linksmųjų grafikų“ – karikatūristų – kūryba“ (Kavaliauskaitė 2009, 159).

Siekis atskleisti, kas yra humoras ir kodėl jis yra laikomas svarbiu socialinio gyvenimo komponentu, įtraukė platų mokslininkų ratą (Lynch 2002) visame pasaulyje, ypač JAV, tačiau Lietuvoje humoro ir socialinio jo vaidmens tyrimai nėra išplėtoti ir yra labai fragmentiški. Humorą tirianti literatūra gali būti skiriama į dvi kategorijas, kaip analizuojanti a) *individualų* ir b) *socialinį* humoro vartojimo lygmenis. Individualiu lygmeniu siekiama atsakyti į klausimą, kodėl žmonės vartoja humorą, o socialiniu lygmeniu – kokias funkcijas humoras atlieka visuomenėje ar jos dalyje. Owenas Lynchas (2002) pažymi, kad didžioji tyrimų dalis yra sutelkta į individualų lygmenį ir aiškina *individų motyvus kurti ar galimybes interpretuoti humoristinius pranešimus*. Šiuo aspektu gali būti išskiriamos trys svarbios humoro teorijos: *pranašumo* (angl. *superiority*), *iškrovos* (angl. *relief*) ir *neatitikimo* (angl. *incongruity*). Tokias pat teorijas išskiria ir Vidugirytė (2012), kuri pirmąją teoriją dar vadina *socialine (elgesio)*, antrąją – *atsipalaidavimo*, o trečiąją – *kognityvine (suvokimo)*¹ ir, priešingai negu Lynchas, nesieja jų su specialiais individualaus lygmens humoro vartojimo tyrimais, o vadina tiesiog teorijomis, konstruojančiomis šiuolaikinį humoro diskursą. Pažymėtina, kad socialinio lygmens tyrimuose dėmesys kreipiamas į humoro funkcijas visuomenėje ir jo įtaką socialiniam gyvenimui, o pats humoras yra suprantamas kaip esantis dvigubos prigimties. Ši dviguba humoro prigimtis dar vadinama *humoro paradoksu* ir yra siejama su prieštaringomis socialinėmis humoro funkcijomis – *identifikacija* ir *diferenciacija, kontrole ir pasipriešinimu*, nes humoras kaip pranašumo išraiška gali būti tiek kontrolės mechanizmas, tiek pasipriešinimo forma (Lynch 2002). Vis dėlto nė viena iš minėtų trijų teorijų nepasiūlo galutinio supratimo, kodėl žmonės vartoja humorą. Lynchas (2002) teigia, kad tik visų trijų teorijų visuma gali padėti suprasti humoro vartojimo priežastis. Vidugirytė (2012) akcentuoja, kad vis dėlto ne šių teorijų visuma, o jų skirtis lemia šiuolaikinį filosofinį juoko diskursą.

Reikia pabrėžti, jog, komentuojant šias teorines nuostatas sovietmečio satyrinės periodikos kontekste, akcentuotina, kad oficialiojo humoro vaidmuo sovietmečio propagandoje (kurią Lietuvoje dažnai nusako ir tiria, pvz., Gintautas Mažeikis (2010)) turi būti aiškinamas dar specifiškesnėmis humoro funkcijų teorijomis: siejant juoką su specialiu visuomenės indoktrinavimu ir sociopolitine propaganda,

¹ *Pranašiojo* juoko teorija aiškina, kad mes juokiamės dėl to, jog jaučiame savo pranašumą prieš juoko objektą; *iškrovos* teorija nurodo, kad juokiamasi tada, kai sąmoningai ar nesąmoningai siekiama atsipalaiduoti; galiausiai *neatitikimo* teorija teigia, kad juoką sukelia žmonių suvoktas malonus, netikėtas, psichologinis neatitikimas tarp to, ko tikimės vieno ar kito daikto, reiškinių, proceso ir pan. atžvilgiu, ir to, ką realiai gauname (pagal Vidugirytė 2012, 73–77).

nebegalima pasitikėti tik aukščiau aprašytomis teorijomis. Sprendimą šioje situacijoje, galima sakyti, iš dalies pradeda siūlyti jau minėtas Lynchas (2002), kuris teigia, kad **komunikacinės priegigos** taikymas humoro tyrimuose leidžia studijuoti du juokavimo aspektus: a) juoko retoriką ir b) socialines juoko pranešimų funkcijas – pastaroji yra ypač svarbi ir šiame straipsnyje aprašomame tyrime. Abiejų šių aspektų tyrimams yra svarbi tiek žinučių, tiek socialinio konteksto analizė, tačiau retorikos tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama humoristinio teksto studijoms, o socialinių funkcijų tyrimams svarbiau analizuoti **kontekstą**, kuriame humoristiniai pranešimai yra siunčiami, bei specifines tokių pranešimų funkcijas (Lynch 2002). Tačiau taikant šias nuostatas instituciniame sovietinės ideologijos sklaidos (pvz., sovietmečio satyrinės periodikos) kontekste, šios teorinės nuostatos turi būti toliau vystomos.

Šiuolaikinio teorinio juoko diskurso (Vidugirytė 2012) nuostatų taikymas sovietmečio satyros tyrimuose greičiausiai yra galimas tik dėl tiek šio straipsnio įvade, tiek šioje dalyje aptarto egzistavusio dvilypio juoko, atspindėjusio ir oficialios propagandos, ir visuomenės išsilaisvinimo siekius. Toliau pristatomame tyrime specialūs *laisvės* įvaizdžiai 1989 m. *Šluotoje* ir identifikuojamos humoristinio *laisvės* diskurso kryptys yra gretinami ir aiškinami šių teorijų nuostatų požiūriu.

2. Humoristinės *laisvės* sampratos 1989 m. *Šluotos* žurnale

Tyrimas buvo atliekamas pasirinktu laikotarpiu (šiuo atveju – 1989 m.) išėjusiuose 24-iuose *Šluotos* numeriuose ieškant visų įmanomų tipinių žurnalo tekstų (*humoreskų, karikatūrų, feljetonų, skaitytojų laiškų, redaktorių skilčių* ir t. t.), eksploatuojančių bet kokius *laisvės, išsilaisvinimo, Atgimimo, pertvarkos, viešumo, suvereniteto, Nepriklausomybės, demokratijos* ir pan. motyvus, kurių pasirinkimą lėmė speciali istorinė ir sociopolitinė 1989 m. Lietuvos situacija ir su ja susiję procesai. Laikytina, kad apibrėžti motyvai yra tiesioginiai minėtus procesus atspindintys ženklai, kuriuos, tikėtina, bus galima identifikuoti ir tiriamuose tekstuose. Tyrimui surinkti tekstai buvo sisteminami pagal juose kuriamas ir plėtojamą minėtų motyvų prasmes, kurios išryškėjo vertinant tekstą kaip visumą bei siejant jį su istoriniais to meto Lietuvos įvykiais. Susisteminti tekstai buvo analizuojami remiantis kokybinės turinio analizės metodo principais (žr., pvz., Payne, Payne 2004) laikantis Lyncho (2002) nusakyto humoristinių kūrinių skaitymo principo, t. y. derinant humoristinio teksto turinio ir sociopolitinio jo konteksto sąsajų paieškos siekius.

Susistemintus surinktus tekstus galima išskirti tris pagrindines tokių tekstų grupes, atspindinčias skirtingus *laisvės* vaizdinius: a) *tiesioginiai politinio Lietuvos laisvėjimo ir atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos ženklai*, b) *tradicinė kasdienybės trūkumų ir žmogiškųjų ydų satyra* (šioje grupėje nors ir nėra fiksuojami tiesioginiai *laisvės* įvaizdžiai, tačiau yra palaikoma numanoma filosofinio *išsilaisvinimo per juoką dėl pykčio* (Kapacev 1996) idėja) ir c) *kasdienybės problemos ir absurdo situacijos kaip politinio tautos išsilaisvinimo rezultatas*. Toliau straipsnyje specifinės *laisvės* sampratos ir bus atskleidžiamos per šias grupes.

2.1. Dabar – viešumas! Politinio išsilaisvinimo, persitvarkymo, Atgimimo motyvai Šluotoje

Tiesioginiai politinio išsilaisvinimo ženklai yra labiausiai pastebimas humoristinio laisvės diskurso motyvas *Šluotos* žurnale 1989 m., lėmęs ir specialius ilgametės žurnalo struktūros pokyčius. Pirmiausia pastebėtina, kad keičiasi žurnalo viršelio priekinė ir nugarinė dalys: priekinėje dalyje dažnai publikuojamos antisocialistinės, Lietuvos atgimimą reprezentuojančios karikatūros; dar daugiau – specialiais piešiniais pažymimos Lietuvoje vykusių trėmimų metinės, naudojama tautinė simbolika. Ant nugarinės viršelio dalies nebelieka ilgamečių antiimperialistinės satyros karikatūrų, kurios buvo skiriamasis *Šluotos* ženklas. Žurnale pradėtas leisti specialus puslapis – „Persitvarkymo aidas“ (autorius – Rytis Tilvytis) su paantrašte „Viskas galima, kas neuždrausta“, kuri atspindi stereotipinį, stichišką, iš dalies humoristinį, taigi ir suprimityvintą laisvės suvokinį, gyvybingą ir šiandienos viešajame diskurse.

Gilinantys į surinktų tekstų turinį, pirmiausia pastebėtina, kad tautos atgimimo procesai beveik nėra siejami su pačiu *laisvės* terminu. Jie nusakomi tipine laikmečio terminologija (žodžiais *suverenitetas*, *pertvarka*, *Sajūdis* ir pan.), daugiausia cirkuliuavusia viešojoje erdvėje ir buvusia kasdieniu sociopolitinių įvykių palydiniu bei orientavusia į bendresnį, kasdienybėje gal ir visuotinai nereflektuojamą fenomeną – *tautos išlaisvėjimą*. Svarbu pastebėti ir tai, kad satyriniame atgimimo diskurse, priešingai viešajam Atgimimo diskursui, beveik nesama patosiškų išsilaisvinimo (ar su aukščiau minėtais procesais siejamų) nuotaikų. Pakylėtas išsilaisvinimo supratimas yra gana retas galbūt dėl to, kad nuoširdus patosiškumas kaip specifinė pranešimo nuotaika sunkiai dera su humoristiniu pranešimo turiniu ir funkcija. Retas, tačiau fiksuotinas pakylėtumas daugiausia vertinamas kaip *priešprieša* griaunamai totalitarinei praeičiai; *priešprieša* čia veikia kaip humoristinio efekto kūrimo instrumentas:

<...> dabar, žvelgdamas į šias dvi nuotraukas [stovinčio Vytauto Didžiojo ir gulničio, nugriauto Stalino – M. G.], galvoju kitką. Svarbu juk ne tai, kas ir kaip gynė Vytautą Didįjį. Svarbu, kad gynė².

O kas šoko, kam bent kilo mintis ginti Didžiojo Vado paminklą Vilniaus geležinkelio stoties aikštėje <...> („Ne tas yra didis“, *Šluota*, 1989, Nr. 3, p. 2).

Naujasis laikmetis *Šluotoje* yra pristatomas ne kaip ypatinga išgyvenama tautos situacija, o kaip lėtas ėjimas iš vienos santvarkos į kitą (greičiausiai dėl to, kad dvisavaitis žurnalas kone kaip dienraštis fiksuoja humoristines nenutrūkstamos *kasdienybės* priešpriešas, o ne tam tikrą įvykusį faktą), išryškinant pereinamojo laikotarpio visuomenės sutrikimą, nežinojimą, kaip elgtis įvairiose kasdienėse, tačiau naujose situacijose nuo žmoniškųjų santykių iki buities, ūkio, šalies valdymo ir t. t.:

² Visose citatose sakinių ar jų fragmentų pabraukimas – straipsnio autoriaus. Jis reiškia šių fragmentų svarbą, akcentuotina reikšmę analizėje.

<...> – Ponas policininke... hm. Ar jūs... hm... negalėtumėte pasakyti, kokia maždaug mūsų vėliava?

– Kieno vėliava?

– Ogi mūsiškė, lietuviška. Ryt štai reikia vėliavas kabinti, o mudu su žmona ginčijamės – kurią spalvą viršun dėti? Žalią ar raudoną? <...>

– Geltona–žalia–raudona, – pasakė policininkas.

– Ačiū. Štaiip tuojau ir užsirašysiu, kad neapsiriktume. <...> („Patriotai“, *Šluota*, 1989, Nr. 3, p. 4).

Visuomenės nesusivokimas naujose pereinamojo laikotarpio situacijose veikia ir kaip prielaida ironiškiems *politinės pertvarkos* vertinimams:

<...> Pastaruoju metu tapo madinga viską matuoti „tautiniu masteliu“. Nieko neveiksi, dar neseniai mus mokė viską matuoti „klasiniu masteliu“. Naujos metodologijos galvose dar nesusiformavo, o „matuoti“ reikia. <...> Taigi šiuo atveju, atrodo, propaguojamas „šiaudinis“ patriotizmas kvepia provincialumu <...> („Žmogiskumo mastelis“, *Šluota*, 1989, Nr. 6, p. 9).

Taigi politinė pertvarka – nebūtinai teigiama; ji sukuria naujas negatyvias situacijas, reiškinius, simptomus. Šios situacijos ir reiškiniai, atsiradę kaip naujųjų laikų ir pertvarų palydiny, nusipelno pašaipos, kuria išjuokiamas tiek realybės neatitinkanti reiškinio idėja (žr. 1 pav.), tiek į specifinę realybę išvirtę demokratijos siekiniai:

APIE POLITINĘ POLEMIKĄ IR ETIKĄ. Spjaudamas į kitą, apspjauni tik save. <...>

– Tu – kaulai ir oda. Tavo šonkaulius galima užčiuopti ir suskaičiuoti.

– O aš jų ir neslepiu. Dabar – viešumas! <...> („Persitvarkymo aidas“, *Šluota*, 1989, Nr. 3, p. 11).

Šiuo požiūriu dažnai išjuokiamas *viešumo politika*, *pluralistinė politinė sistema* (*Šluotoje* perkrikštijama į *plurpalistinę* ir siejama su politikų vieni kitų juodiniumu), *patriotizmas*, *suverenitetas* ir kt.

1 pav. Viešumo politiką išjuokianti karikatūra (aut. V. Veblauskas, *Šluota*, 1989, Nr. 7, p. 21)

Tradiciniu tampa šaipymasis iš konkrečių politikų, veikusių Atgimimo laikotarpiu. Čia humoro instrumentu tampa kai kurių iš jų komunistinės, nomenklatūrinės praeities karjeros priminimas ir stebėjimasis gebėjimu pritaipyti naujaisiais laikais:

<...> Bet ir Juršėnas numeta ginklus. Jis jau tiek prisiviršininkavęs, kad niekam tos laimės nepavydi. O šokti į skestančią baidarę – ne jo charakteris! Tam nesiryžta net Algimantas Čekuolis, kurio politinę ir gyvenimo platformą lyg nusakytų šis kalambūras: Padarysim smarkų šuolį, / Jei balsuosim už Čekuolį: / Kas gi kitas šiais laikais / Gali šitaip kailį keist... <...> („BEPROTNAMIS ar nesušukuotų minčių kabaretas“, *Šluota*, 1989, Nr. 6, p. 2).

Tačiau negalima teigti, kad tiesioginiai Atgimimo laikotarpio ženklai *Šluotoje* yra reprezentuojami tik ironiškai ir negatyviai – tokiais jie tampa greičiausiai dėl kasdienybės sociopolitinių procesų, uždedančių ant šių ženklų specifinę pajuokos vertą žymę. Kaip jau minėta straipsnio įvade, šio laikotarpio *Šluotoje* yra akivaizdus turinio išlaisvėjimas ir aktyvi pozityvi reakcija į vykstančias pertvarkas. Įdomu pastebėti, kad šiuo laikotarpiu ypač agresyvios humoristinės kritikos sulaukia „Jedinstvos“ (rus. „Единство“) judėjimo, besipriešinusio nepriklausomybės atkūrimui Lietuvoje ir reikalavusio čia įvesti tiesioginį TSRS prezidento valdymą, veikla (žr. 2 pav.):

Iš Vilniaus miesto judėjimo už socialistinę pertvarką Lietuvoje „Vienybė“ – „Jedinstvo“ – „Jednosc“ konferencijoje š. m. sausio 22 d. pasisakiusių „oratorių“ šnekų iš tribūnos:

– RESPUBLIKOS SUVERENUMAS – TAI NACIONALINIS UŽDARUMAS. EKONOMINIS SEPARATIZMAS.

– NACIONALINĖ SAVIMONĖ – MITAS. MITAS – KALBOS NUSKURDINIMAS. <...>

Gaila, kad šios „konferencijos“ aprašyme sausio 24 d. „Tiesoje“ nenurodytos anų nusikalbėjusių žmonių pavardės. Gan įdomu, kodėl jos nuslėptos viešumo laikotarpiu. <...> („Persitvarkymo aidas“, *Šluota*, 1989, Nr. 6, p. 6).

Jedinstvininkai pristatomi kaip Atgimimo vystymuisi kenkiantys, į praeitį orientuoti „nusikalbantys žmonės“, kurių veikla supriešinama su viešumo politika; jų veiklos pašiepimui vartojamas kalbinis instrumentas – dažnas kabučių rašymas, suteikiantis atskiriems žodžiams atvirkštinę, taigi ir ironišką prasmę. Be „Jedinstvos“ judėjimo kritikos, gausi išlaisvinta kalbėsena ir istorinės tiesos deklaravimas būdingi šiai laisvės įvaizdžių 1989 m. *Šluotoje* grupei (tipinis pavyzdys – Ribentropo–Molotovo pakto ir slaptųjų protokolų, lėmusių Europos padalijimą, pasirašymo 50-ųjų metinių minėjimui skirta karikatūra, žr. 3 pav.).

2 pav. Jedinstvininkų veiklos karikatūra
(aut. G. Survila, *Šluota*, 1989, Nr. 14, žurnalo nugarinė dalis)

Apibendrinant šios grupės *laisvės* vaizdinius *Šluotoje* ir iš dalies šioje vietoje pritariant Klumbytės (2011, 2012) nuomonei, pažymėtina, kad žurnalas nepalaidė homogeniško humoristinio laisvės diskurso, jo tonas buvo situatyvus: išsilaisvinimo procesai ir juos žymintys ženklai buvo tiek palaikomi, tiek kritikuojami (nors dominuoja pozityvios reakcijos Atgimimo atžvilgiu); žurnale nebuvo aiškiai neigiama socialistinė praeitis ir jos reliktai (pvz., sovietmečio rašytojų ir poetų palikimas, publikuojamas ir 1989 m. žurnalo puslapiuose – šioje vietoje galima išžvelgti tam tikrą flirtą ar kompromisinį kalbėjimą su totalitarine praeitimi), o politinė pertvarka daugiausia suprantama kaip naujos santvarkos **lėtas kūrimasis** su **liekamaisiais socialiniais ir politiniais reiškiniais** iš senosios pertvarkos ir **naujovėmis**, atneštomis naujųjų tvarkų. Juokavimas apie valstybės Atgimimą šiuo atveju daugiausia gali būti sietinas su *pranašiojo juoko teorija* (tais atvejais, kai šaipomasi iš kitaip maistančiųjų, pvz., jedinstvininkų) ir *kognityvine* arba *neatitikimo juoko teorija* (tais atvejais, kai juokiamasi iš kitokių nei tikėtasi atgimimo procesų palydinių).

3 pav. Slaptųjų protokolų pasirašymo metinių minėjimo karikatūra
(aut. K. Šiaulytis, *Šluota*, 1989, Nr. 16, p. 2)

2.2. *Kas vedėjai ne deficitas – mirtingajam deficitas!* Tradicinė buitinių trūkumų, žmogiškųjų ydų, absurdo situacijų kritika

Tradiciniai *Šluotos* satyros, kaip ir visos sovietmečio satyros (M e s r o p o v a 2012), *elementai* yra kasdienybės trūkumų, socialinių ydų, biurokratijos, ūkiškumo stokos ir kitų dalykų, nesisiejančių su partinio ugdymo idealais bei socialistinės (komunistinės) visuomenės sukūrimo siekiu, kritika. Kaip jau minėta straipsnio įvade, tokia kritika ir atitiko oficialųjį valdžios visuomenės auklėjimo diskursą, ir sukūrė iliuziją apie piliečių rankose turimą ginklą kasdienybės problemoms spręsti. Nors tokios kritikos turinys niekaip tiesiogiai nesisieja su specialiais *laisvės* įvaizdžiais (arba siejasi tik atsitiktinai), kasdienybės problemų viešinimas satyriniame leidinyje filosofiniu požiūriu atitinka *juoko kaip išsilaisvinimo, juoko kaip pykčio* idėjas (K a p a c e v 1996) ir tiesiogiai siejasi su *įtampos sumažinimo* arba *atsipalaidavimo* juoko teorijomis. Tokio pobūdžio satyra *Šluotoje* yra tradicinė, 1989 m. niekaip nepakitusi, todėl šiame poskyryje ji bus tik trumpai pristatoma, paliekant jos sąsajas su *išsilaisvinimu* filosofinio numanymo idėjos lygmeniu, tačiau toks pristatymas yra būtinas rengiantis 2.3 poskyryje analizuosimiems specialioms laisvės vaizdiniams iliustruoti.

Vienas tradiciškiausių iš kasdienybės kritikos motyvų yra *deficito* problema, išjuokta *Šluotoje* daugybę kartų. Deficitas dažnai minimas kaip problema apskritai, tačiau socialinių santykių požiūriu įdomiausia yra konkrečių atvejų kaip nusi Kaltimo paviešinimas. Šis atvejis sietinas ir su *blatu*:

<...> Kas vedėjai ne deficitas – mirtingajam deficitas! / O kokių kelių tas deficitas pasiekia pirkėją, įsitikinom, pravėrę dar vienas duris, už kurių – penki pilni buteliai degtinės, tušti – konjako, likerio, šampano. <...> („Aisbergas“, *Šluota*, 1989, Nr. 1, p. 9).

Skiriamasis *Šluotos* bruožas – skaitytojų laišakai su skundais dėl vienokių ar kitokių problemų; galimybė parašyti tokį laišką daugiausia turbūt ir sukūrė piliečių galios iliuziją, nes po laiško publikavimo problema būdavo išsprendžiama, o už jos sprendimą atsakingų asmenų paaiškinimai vėl buvo publikuojami:

IŠ KLAIPĖDOS: I. Petrauskienė skundėsi sunkiomis gyvenimo sąlygomis bendrabutyje. Šešių asmenų šeima gyvena 12 kv. metrų kambarėlyje. / LKP KLAIPĖDOS MIESTO KOMITETO SEKRETORIUS O. NIKIFOROVAS pranešė: „Petrauskų šeimai skirtas papildomas kambarys“ („Skaitytojai rašė“, *Šluota*, 1989, Nr. 1, p. 21).

Skaitytojų laiškuose buvo ironiškai komentuojami ir įsitvirtinę *socialiniai-ūkiniai santykiai*:

Prieš metus bute virš manojo trūko kanalizacijos vamzdis. <...> Namų valdyba liepia pačiam susirasti kažkokį 45° trišakį. Sakau, gal tie laipsniai visai ką kita reiškia? Gal ne trišakio reikia?.. Kazimieras STATKAUSKAS, Kretinga, Gegužės 1-osios g. 52 („Trišakis su laipsniais“, *Šluota*, 1989, Nr. 3, p. 21);

arba tradicinė *ūkiškumo stoka* (žemiau pateiktame atvejuje greičiausiai siejama ir su neatsiejamu *kombinavimo* reiškiniu):

Armėnų namai, kurių statyboje buvo panaudotas cemento, o ne smėlio skiedinys, atlaikė didelį žemės drebėjimą. / Zarasų rajono Degučių kolūkyje žemė nedrebėjo, tik pūtė stipri vėtra. Kolūkio automobilių svarstyklių pastatas sudrebėjo ir... subyrėjo. Nugriuvusios sienos palaidojo tūkstančius kainavusias svarstykles. / Garantuojau – kaltininko neras. L. PUSLYS („3 balų vėtra“, *Šluota*, 1989, Nr. 7, p. 21).

Nors pateikti pavyzdžiai neatspindi visų šiai grupei priskirtinų tekstų įvairovės, jų pakanka nurodyti tai, kokio tipo problemos ir kokio tipo kasdienybė buvo pašiepiamos *Šluotoje*. Pykčio sąlygotas juokas dėl absurdiškų arba kasdienį gyvenimą sunkinančių situacijų ir tokių situacijų paviešinimas čia virsdavo socialinės įtampos mažinimo priemone arba problemų sprendimo instrumentu.

2.3. Dar norime kažkokio suvereniteto! Kasdienybės problemos kaip politinio išsilaisvinimo rezultatas ir palydinys

Vienos įdomiausių ir specifiskiausių *laisvės* sampratų, kuriamų 1989 m. *Šluotoje*, yra *priežastingumo ryšio* tarp naujųjų laikų besiformuojančios santvarkos (ironiški jos simboliai aptarti 2.1 poskyryje) ir kasdienybės problemų bei absurdo

situacijų (pristatytos 2.2 poskyryje) paieškos. Čia politinis šalies išsilaisvinimas pirmiausia suprantamas kaip egzistuojančių problemų priežastis arba negalimas siekti imperatyvas tol, kol minėtos problemos egzistuos. Egzistuojančios visuomenės ydos, bendrosios problemos tiesiogiai (arba supriešinant) siejamos su **išsilaisvinimo, pokyčių, suverenumo** motyvais. Tokie laisvės vaizdiniai, viena vertus, prisideda prie 2.1 poskyryje aptarto *lėtai besikeičiančio pereinamojo laikotarpio* nuotaikų atspindėjimo, dialogo su praeitimi kaip geresne visuomenės, tautos būkle palaikymo, antra vertus, sukuria poleminių įvairialypio kalbėjimo lauką *Šluotos* puslapiuose, kur pritarimas nacionalinio išsilaisvinimo procesams yra keičiamas tariamu „sugražinimu į realybę“ – „kol čia bus tokia betvarkė, nesitikėkite jokio išsilaisvinimo“.

4 pav. Deficitas kaip demokratijos rezultatas
(aut. J. Varnas, *Šluota*, 1989, Nr. 16, p. 4)

Laisvė, pokyčiai, naujovės čia yra priešinami ir sujungiami su *ydomis, buitinėmis ir socialinėmis problemomis*. Naujos tvarkos yra ir naujų netvarkų priežastis. Arba atvirkščiai – kol bus senos netvarkos, nauja tvarka nebus įmanoma. Tipinis tokių nuostatų pavyzdys – 4 pav. pateikta karikatūra, kurioje, kaip minėta, populiarius to meto *diskusijų, kalbėjimo iš tribūnos, pliurpalizmo* motyvas yra siejamas su deficito problema. Šios grupės *laisvės* vaizdiniuose skirtinas tiek geraširdiškas, neužgaulus juokas kaip pasišaipymas iš susiklosčiusių situacijų, esamos realybės ir jos trūkumų, tiek ironiškas valstybės situacijos vertinimas, tiek apmaudus, skaudus, piktas juokas iš siekiamų geopolitinių tikslų, gretinant juos su turimomis problemomis. Pirmąjį laisvės vertinimo būdą atspindi šis pavyzdys:

KARTŲ PERIMAMUMAS. „MES BE VILNIAUS NENURIMSIM!“ – dainavo tėvai. / „BE EILIŲ MES NENURIMSIM!“ – dabar sakome mes. Jeigu pirmąjį troškimą išsikovojo amžiams, taip padarysime ir su antruoju („Persitvarkymo aidas“, *Šluota*, 1989, Nr. 3, p. 11).

Antrąjį – suvokimas, kad valstybė tik pradeda eiti išsilaisvinimo keliu ir kad šis kelias bus ilgas:

Visi džiaugiamės nubudusia tautine sąmone. / Jau turime nuosavą kalbą, todėl neireikia keiktis internacionališkai. Turime himną ir vėliavą. / Taigi labai daug turime. Tik su neprigulnybe arba suverenitetu – nei šis, nei tas. Įstrigom. Vežimas nė iš vietos. / Pasirodo, tam nei vėliavos, nei kalbos neužtenka. / Reikia ekonominio pagrindo. <...> („Suverenitetinis kumpis“, *Šluota*, 1989, Nr. 2, p. 6).

Galiausiai trečiąjį – skaudžiai sarkastiškas kalbėjimas apie tragišką įvykį ir jo komentavimas politinio persitvarkymo terminais:

<...> Kur mirtinai sumuštas J. Jakučionis? Šiapus ar anapus vidaus reikalų skyriaus slenksčio? Kas klydo ar apsiriko – Utenos ar Vilniaus ekspertai? <...> Pasirodo, mūsų rajoniniai ir regioniniai specai nesugebėjo ir šito [išspręsti – M. G.]. / Dar norime kažkokio suvereniteto! / Gėda! („KAS MELUOJA, TAS NEKLYSTA“, *Šluota*, 1989, Nr. 6, p. 7).

Specialus rašymo būdas – žmogaus žūties vietos aiškinimasis (*šiapus ar anapus slenkščio?*), ekspertų apibūdinimas (*mūsų rajoniniai ir regioniniai specai*), jų kompetencijų nusakymas (*nesugebėjo*) – suponuoja tai, kad valstybės siekiamas suverenitetas tampa *kažkokiu*, taigi parodoma, kad valstybė dar negebės būti savarankiška, o įspūdis sustiprinamas sugėdinimu.

Juokas šioje laisvės vaizdinių grupėje kyla iš to, kad laikmečio politinė laisvė pasitelkiama kaip juokingumo kūrimo, absurdo situacijų išryškavimo instrumentas. Šio instrumento naudojimas yra subtilus, suteikiantis tekstui specialų prasminį foną, kuris pasiekiamas per *supriešinimus, nutylėjimus, leidimus suprasti, perkeltines prasmės* vartojimą ir kt. Šioje laisvės vaizdinių grupėje akivaizdus *neatitikimo* arba *kognityvinių* juoko teorijų nuostatų aktualumas – juokiamasi todėl, kad laisvė ir jos laukti efektai neatitinka numanomo laisvės supratimo ir tikėtinos būklės jai esant.

Išvados

Įvertinus 1989 m. *Šluotos* žurnale užfiksuotas tuo metu eksploatuotas tris specifines *laisvės, išsilaisvinimo* sampratų grupes nustatyta, kad teoriniu požiūriu satyrinio *Šluotos* juoko laisvės atžvilgiu prielaidos gali būti siejamos su visomis trimis straipsnyje aptartomis juoko teorijomis, tačiau čia išvelgiamas ir tam tikras dėsningumas. Humoristinis *laisvės kaip politinio fakto* diskursas daugiausia gali būti aiškinamas *neatitikimo* ir *pranašiojo* juoko teorijomis, satyrinė *kasdienybės*

problemų kritika kaip vidinis asmens išsilaisvinimas sietina išskirtinai su juoko kaip *iškrovos, atsipalaidavimo* teorija, galiausiai *išsilaisvinimo kaip neatiskiriamos kasdienybės problemų dalies* vaizdiniai gali būti siejami su *neatitikimo* teorija. Tačiau svarbu pažymėti ir tai, kad teorinės priegigos specifiniam *Šluotos* humorui aiškinti turi būti labiau pagrindžiamos, nes minėtos teorijos nėra visiškai tinkamos sovietmečio satyrai aiškinti – pvz., jei *neatitikimo* teorija teigia, kad juoką sukelia žmonių suvoktas *malonus, netikėtas*, psichologinis neatitikimas tarp to, ko tikimės vieno ar kito daikto, reiškinių, proceso ir pan. atžvilgiu, ir to, ką realiai gauname, tai kasdienės tautinio atgimimo grimasos *Šluotoje* yra pašiepiamos nebūtinai kaip malonus neatitikimas tarp lauktų ir turimų laisvės raiškų – tai greičiau (kartais net egzistenciškai) skausmingas neatitikimas.

Remiantis analizuotais 1989 m. žurnalo tekstais pažymėtina, kad laisvės įvaizdžiai, *Šluotoje* plėtoti Sąjūdžio veiklos metais ir tautinio atgimimo laikotarpiu, nors ir gausiai stiprinami tautinės ir valstybinės simbolikos publikavimu, išlaisvintu kalbėjimu ir istorinės tiesos deklaravimu (o tai jau savaime laikytina didžiuliu pokyčiu sovietmečio žiniasklaidoje), vis dėlto nėra pakilūs, patosiški ir poetiški. Laisvės siekiai ironiškais politiniais terminais daugiausia nusakomi per kasdienybės problemas, o išsilaisvinimo laikotarpis suvokiamas kaip lėtas valstybės ėjimas iš praeities į ateitį. Humoristinis laisvės diskursas *Šluotoje* kuriamas, viena vertus, pasitelkiant tradicines satyros kūrimo priemones (*retorinius klausimus, kabutes, ironiškus pavadinimus, sušukimus* ir t. t.), kita vertus, pats *laisvės suvokinys*, išreikštas politine kasdienybės terminija (*suverenitetas, viešumas, tautinis atgimimas* ir t. t.), tampa juoko kūrimo instrumentu, tam tikrose tekstų vietose suteikiančiu jiems humoristinę potekstę.

Straipsnyje pristatytas tyrimas yra iš dalies ribotas: dėl didelės tiriamo diskurso apimties buvo tirti tik vienerių metų *Šluotos* numeriai; dėl ribotos straipsnio apimties jame galėjo būti pateikiami tik tipiškiausi diskurso fragmentai, taigi straipsnyje daromi apibendrinimai nėra pakankamai iliustruojami ir pagrindžiami. Su tuo susijusios ir šio tyrimo plėtojimo perspektyvos: rekomenduotina a) identifikuoti laisvės sampratų pokytį *Šluotoje* tiriant visus po 1985 m. pasirodžiusius žurnalo numerius ir b) nustatyti satyrines laisvės refleksijas iki 1985 m. leistoje *Šluotoje*.

Šaltiniai

- Šluota*, 1989, Nr. 1, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 2, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 3, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 4, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 5, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 6, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 7, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 8, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 9, LKP CK leidykla;
- Šluota*, 1989, Nr. 10, LKP CK leidykla;

Šluota, 1989, Nr. 11, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 12, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 13, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 14, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 15, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 16, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 17, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 18, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 19, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 20, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 21, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 22, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 23, LKP CK leidykla;
Šluota, 1989, Nr. 24, LKP CK leidykla.

Literatūra

- Kavaliauskaitė 2009 – Jūratė Kavaliauskaitė, „Televizijos juoko kultūra ir viešumo žaltvykslės“, *Kalbėjimas paraštėse: alternatyvios viešosios erdvės Lietuvoje*. Sudarė Inga Vinogradnaitė, Rasa Baločkaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Laima Nevinskaitė, Vilnius: Versus aureus, 155–218.
- Klumbytė 2011 – Neringa Klumbytė, „Political Intimacy. Power, Laughter, and Coexistence in Late Soviet Lithuania“, *East European Politics & Societies*, 25, 4, 658–677.
- Klumbytė 2012 – Neringa Klumbytė, „Soviet Ethical Citizenship: Morality, the State, and Laughter in Lithuania“, *Soviet Society in the Era of Late Socialism 1964–1985*. Editors: Neringa Klumbytė and Gulnaz Sharafutdinova, Lexington Books, 91–116.
- Lynch 2002 – Owen Lynch, „Humorous Communication: Finding a Place for Humor in Communication Research“, *Communication Theory*, 12, 4, 423–445.
- Mažeikis 2010 – Gintautas Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mastymas*, Kaunas: VDU leidykla.
- Mesropova 2012 – Olga Mesropova, „Humour and Satire, Soviet“, *Encyclopaedia of Contemporary Russian*, Routledge, 259–261.
- Payne, Payne 2004 – Geoff Payne, Judy Payne, *Key concepts in social research*, SAGE Publications.
- Putinaitė 2007 – Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai.
- Vidugirytė 2012 – Inga Vidugirytė, *Juoko kultūra*, Vilnius: VU leidykla.
- Карасев 1996 – Леонид Карасев, *Философия смеха*, Москва: Российский государственный гуманитарный университет.

Modestas Grigaliūnas

***Negalėtumėte pasakyti, kokia maždaug mūsų vėliava? Satyriniai laisvės
vaizdiniai 1989 m. Šluotos žurnale kaip atgimstančios tautos autoironija***

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: „Šluota“, satyra, juokas, karikatūra, laisvė, laisvės sampratos, išsilaisvinimas, Atgimimas, Nepriklausomybė.

Straipsnyje trijų socialinių juoko teorijų kontekste tiriamos 1989 m. lietuviškame periodiniame satyriniame žurnale *Šluota* plėtotos laisvės ir išsilaisvinimo sampratos. Specifinius laisvės vaizdinius tikimasi užfiksuoti atsižvelgiant į tautinio atgimimo pradžią ir išbėgėjusius Lietuvos išsilaisvinimo procesus, kuriais buvo persiėmusi to laikotarpio visuomenė, bei į sovietmečio satyros specifiką. Gilinantis į žurnalo *Šluota* turinį ir analizuojant negausius *Šluotos* tyrinėtojų darbus, akivaizdžiai matyti, kad šis žurnalas, kaip ir visa sovietmečio satyrinė periodika, tiek tiesiogiai įgyvendino sovietinės satyros uždavinius, tiek atliepė visuomenėje gyvavusius vidinio išsilaisvinimo lūkesčius. XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje *Šluotoje* jau gali būti regimi ne tik filosofinio, numanomo, tačiau ir (geo)politinio išsilaisvinimo motyvai, tiesiogiai susiję su Sąjūdžio veikla ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo siekais. Šis specifinis laikotarpis žymi ironiškas nacionalinio išsilaisvinimo refleksijas satyrinėje periodikoje ir akivaizdų *Šluotos* turinio išlaisvėjimą. Tyrimo rezultatai rodo, kad politinis išsilaisvinimas žurnale yra suprantamas dvejopai: a) kaip akivaizdus paties žurnalo turinio laisvėjimas ir b) kaip politinės pertvarkos, Atgimimo sąsajos su kasdienybės problemomis ir socialinėmis ydomis.

Modestas Grigaliūnas

***What is our Flag Like? Satirical Images of Freedom in The Broom
Magazine in 1989 as Self-irony of the Reviving Nation***

S u m m a r y

Keywords: “*The Broom*”, satire, laughter, caricature, freedom, images of freedom, liberation, revival, Independence.

The images of freedom and liberation created in the Lithuanian periodical satirical magazine *The Broom* are analysed in the paper in the context of three social theories of laughter. At the beginning of the Lithuanian National Revival (Sąjūdis) and during the ongoing processes of Lithuania's liberation a particular aim of Soviet satire was to create a specific image of freedom. Analysis of the content of *The Broom* and scientific studies shows that the magazine, like Soviet satire in general, implemented the tasks of Soviet satire and echoed the expectations of society about inner liberation. At the end of the 1980s not only philosophical and presumed but also realistic motives of (geo)political liberation

also may be identified as the result of Sąjūdis activity and its aim to reinstate Lithuania's independence. This specific time is marked by ironical reflections of national liberation and liberation of *The Broom* itself in satirical mass media. The findings of the research presented in the paper show that political liberation was understood in two ways by the magazine: a) as apparent liberation of the content of the magazine and b) as the relationship between political liberation, everyday problems and social vices.

Modestas GRIGALIŪNAS
Filosofijos ir antropologijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[modestas.gr@cr.su.lt]